

**«6D050400- Журналистика» мамандығы бойынша философия
докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындаған
Данаева Нурлыайым Тұрсынбайқызының
««Этнокөсемсөз: дәстүр және жаңашылдық (1991-2016 ж.ж.)» атты
диссертациялық жұмысына**

АҢДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Қазақстан өзге этностардың тіліне, дініне, мәдениетіне құрметпен қарап, олардың еркін өмір сүруіне, ұлттық құндылықтары мен дәстүрлерін сақтап, дамытуына барынша мүмкіндік жасауда. Әр халықтың өз ана тілінде баспасөз құралдарын шығаруына қолдау көрсету арқылы ұлттық журналистиканың дамуына қолдау көрсетіп келеді.

Бұл басылымдар өз тарихында айтарлықтай табыстарға жетіп, мазмұндық, жанрлық және пішіндік тұрғыдан тұрақталған болмысымен ұлттық журналистиканың қалыптасуында өзіндік орынға ие болды. Аталған басылымдардың тарихи даму кезеңдері ғана емес, сонымен қатар жарияланымдарының мазмұндық-пішіндік ерекшеліктері, жанрлық құрылымы, безендірілу стилі мен ұйымдастыру-басқару тәсілдері қазіргі заман талаптарына сай кешенді зерттеуді қажет етеді. Әсіресе, бұл басылымдардағы этностардың салт-дәстүрлері мен мәдени құндылықтарының насихатталуы, олардың ұлттық ерекшеліктерін сақтау қабілеттерін ғылыми тұрғыда бағамдау маңызды. Этнокөсемсөзді зерттеу – ұлттық журналистикада әлі де толық зерделенбеген жаңа ғылыми бағыт.

Этнокөсемсөз өз болмысымен журналистика ғылымына тың серпін әкелетін өзекті тақырып болып табылады. Бұл бағытта зерттеу жүргізу арқылы этнокөсемсөздің тарихи бастаулары мен қазіргі ахуалы, көпэтносты Қазақстан жағдайындағы маңыздылығы анықталады. Этнокөсемсөз қоғамдық санаға ықпал етудің бір түрі ретінде ұлттар мен ұлыстарды ынтымақ пен бірлікке шақырып, елдегі саяси-әлеуметтік мәселелерді ақпараттық және талдамалы материалдарды жариялау арқылы қоғамдағы тұтастықты нығайтуға ықпал етеді. Зерттеуде этнокөсемсөз жанрлық ерекшеліктері бойынша ақпараттық, талдамалы және көркем публицистикаға сүйене отырып жіктеледі. Зияткерлік ақау, инклюзия мәселелерінің этнобасылымдарда жазылуы зерделенеді. Оның ұлттық журналистиканың дамуына қосатын үлесі жан-жақты қарастырылып, ғылыми негізделеді.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі Этнокөсемсөз саласына байланысты докторлық, кандидаттық жұмыстар жоқтың қасы. Ол осы олқылықтың орнын толтыруда аса маңызды болмақ. Көсемсөз жанрларын, түрлерін, ерекшеліктерін зерттеген, сарапқа салған отандық және шетелдік ғалымдарымыздың еңбектерінің өзіндік бағасы, маңыздылығы мен мәні, бүгінге дейін жеткен ғылыми дәйектемелерінің келешек ұрпақ үшін өте маңызды екендігіне көз жеткізу – зерттеу тақырыбының өзектілігін аша түседі. Зерттеу барысында қарастырылған еңбектерде, ғылыми әдебиеттерде этнокөсемсөз ұғым-түсінігін жеке сала ретінде қарастыру, оның ғылыми

негіздемесі және практикалық мәні мәселесі арнайы зерттелмегендігі айқындалды. Осындай мәселелердің шешімін табу мақсатында зерттеу проблемасын анықтап, тақырыпты «Этнокөсемсөз: дәстүр және жаңашылдық (1991-2016 ж.ж.)» деп алдық.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Бұл саланы жеке зерттеу тек журналистика ғылымына ғана емес, жалпы отандық ғылыми ізденістер көкжиегіне тың эмпирикалық деректер қосып, елдегі ұлтаралық қарым-қатынастарды бағалаудың жаңа тәсілдерін ұсынады.

Ғылыми жұмыста төмендегідей ғылыми жаңалықтарға қол жеткізілді:

- Бұған дейін қоғамдық санаға қозғау салу өнерінің жазбаша түрін «көсемсөз» деп атау ғылыми тұрғыда орныққандықтан, этностық ұлттар мен ұлыстар туралы баспасөзде басылған жарияланымдардың жиынтық атауын «этнокөсемсөз» деп атау тұңғыш рет ғылыми айналымға енгізілді;
- этнокөсемсөз саласындағы ерекшеліктер және XX ғасырдың тоқсаныншы жылдарынан бастап жарық көріп келе жатқан этникалық басылымдардың орны мен рөлі жан-жақты зерделенді;
- отандық көсемсөздің қалыптасуы мен дамуын негізге ала отырып, оның өткені мен бүгінін салыстыра келе, этнокөсемсөз саласындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар айқындалды;
- этнокөсемсөз ұғымының табиғаты жан-жақты сараланып, оның ғылыми негіздемесі ұсынылды;
- отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып, этнокөсемсөздің тақырыптық, мазмұндық-пішіндік және құрылымы мен тілі жағынан да басқа жанрлардан ерекшелігі айқындалып, заманалы жанр түрін қалыптастырды деген тұжырымдар жасалды.
- диссертацияда қазақ көсемсөзіндегі қазіргі түрлі тарихи, саяси-мәдени, экономикалық факторларға қатысты пайда болған жаңа этникалық бағыттар туралы жүйелі түсінік берілді;
- тәуелсіздік жылдарындағы қазақ баспасөзі мен этникалық басылымдардағы әралуан тақырыптағы газет материалдарын зерттеу нәтижесінде ұлттану үдерісі, жаһандану және рухани жаңғыру идеясының басты мән-мазмұны айшықталды.
- «Этнокөсемсөз» этнобасылымдар порталы іске қосылды.

Зерттеудің нысаны. Қазақстанның тәуелсіздік алған кезеңі, яғни 1991 жылдан бастап жаңа ХХІ ғасырдың алғашқы онжылдығында жарыққа шыққан этникалық басылымдардағы түрлі айдарлар, сұхбаттар, мақалалар және т.б материалдар.

Зерттеу пәні. «Ахыска», «Коре ильбо», «Уйғур авазы», атты отандық этникалық баспасөз және республикалық «Егемен Қазақстан», «Ана тілі», «Айқын», «Казахстанская правда», «Экспресс К» газеттері.

Зерттеудің хронологиялық кезеңі: 1991-2016 жылдардағы Қазақстандағы этникалық БАҚ аудиториясын қамтиды.

Зерттеу жұмысының дереккөздері журналистика тарихы мен теориясы және публицистикалық жанрлар туралы оқулықтар, оқу-әдістемелік құралдар, ғылыми еңбектер, автордың ғылыми-зерттеушілік іс-тәжірибесінен тұрады. Зерттеу жұмысындағы тұжырымдамалар мен қорытындылар, ұсыныстар отандық және шетелдік ақпарат көздеріне негізделген. Бірінші кезеңде бүгінгі қоғамда (1991-2016 жылдар) қалыптасқан саяси-экономикалық, мәдени өзгерістерге орай қазақ көсемсөз жанрында көрініс тапқан этнокөсемсөз саласын тану, қалыптастыру мәселесінің көкейкестілігі айқындалып, осы мәселеге қатысты қазақстандық, шетелдік ғылыми-теориялық еңбектерге, мәселенің зерттелуі мен жай-күйіне талдау жасалу барысында зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздері, зерттеу мақсаты және ғылыми аппараты айқындалды. Екінші кезеңде зерттеудің ғылыми болжамына сәйкес этнокөсемсөздегі (1991-2016 жылдар) ұлттану, ұлтаралық татулық және рухани жаңғыру идеясы, осыған сәйкес тәуелсіздік жылдарындағы қазақ баспасөзіндегі этникалық мәдениет үдерісі жан-жақты сұрыпталды. Этникалық басылымдардың маңызы мен мәні, сондай-ақ жарияланымдардың мазмұны мен қоғамдық-саяси сипаты толыққанды айшықталды.

Зерттеу базасы: тәжірибелік-сараптамалық жұмыс ҚР Ұлттық кітапханасында, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің журналистика факультеті мен әл-Фараби кітапханасында, Түркиядағы Анкара Хаджы Байрам Вели университеті мен кітапханасында, Алматы қаласындағы түрлі этнос өкілдерінің орталықтары мен баспаларында өткізілді.

Зерттеу жұмысының әдістері. Диссертация этникалық БАҚ-ты талдауға және олардың сапалық, сандық сипаттамаларына кешенді баға беруге негізделген. Сонымен қатар жұмыста тарихи жүйелеу, жинақтау, тұжырымдар жасау, құрылымды-функционалды, кешенді және салыстырмалы талдау әдістері қолданыс тапты. Сондай-ақ біз журналистиканың ұлттық-этникалық қарым-қатынастар жүйесін талдаған отандық және шетелдік зерттеу еңбектеріне сүйендік. Зерттеу бағыттары этникалық жарияланымдар секілді баспасөз өнімдерін зерделеуге тоғыстырылды.

Зерттеудің әдістемелік негізі. Зерттеу жұмысындағы тұжырымдар мен ұсыныстар отандық және шетелдік ақпарат көздеріне негізделген. Көсемсөз (жазба публицистика) жанрының эстетикалық мәселелері, жанрлық табиғаты және көсемсөз тілі, бейнелеуіш және айқындауыш құралдары, оның түрлері, сондай-ақ қазіргі қоғаммен, заманауи және дәстүрлі сөз өнерімен байланысы, сабақтастығы тұрғысынан шетелдік және отандық ғылыми еңбектерден орын алады. Көсемсөз жанрының табиғаты мен ерекшеліктерін зерделеу үшін оны ғылыми-теориялық тұрғыда қарастырған А.Байтұрсыновтың,

Т.С.Амандосовтың, Т.Қ.Қожакеевтің, М.К.Барманкұловтың, Б.Ө.Жақыптың, К.Қамзин мен С.Медеубекұлының және тағы басқа ғалымдардың еңбектерін басты негізге алдық. Сонымен қатар М.Черепановтың, О.А.Богатова, М.О. Гасанова, В.Горохов, Л.Е. Кройчик, А.А.Тертычныйдың, И.Н.Блохиннің, П.Н.Киричек, П.Ф.Потапова, А.Н. Кондакова А.С.Смолярованың және т.б. шетел ғалымдарының зерттеулері көсемсөз жанрын танып түсінуге және этникалық мерзімді басылымдардың типологиялық параметрлерін айқындап қарастыруға септігін тигізеді және зерттеу жұмысына қажетті дереккөз ретінде құнды болып саналады.

Зерттеу жұмысының мақсаты – Мақсаты: Этнокөсемсөз ұғымына тұңғыш рет ғылыми-теориялық тұрғыдан жан-жақты анықтама беру.

Көрсетілген мақсаттарға сәйкес келесі міндеттер қойылды:

- этнокөсемсөзге ғылыми-теориялық таным биігінен баға беріп, нақты айқындамасын жасау;
- бұқаралық ақпарат құралдарындағы этнокөсемсөздің мазмұндық-пішіндік сипаттарын анықтап, баға беру;
- этнокөсемсөздің бүгінгі таңда өзекті екенін қазіргі ғылымның талап-талғамы тұрғысынан бағалап, дәлелдеу;
- Қазақстанның қазіргі жағдайында ұлттық саясатты жүзеге асыру бағыттарындағы этнокөсемсөздің мүмкіндіктерін, орны мен маңызын анықтау.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы:

Этнокөсемсөз мәселесі төңірегіндегі ғылыми нәтижелер мен қорытындылар болашақта осы салаға қатысты ғылыми ізденістер жасауға бағыт-бағдар бере алады. Зерттеу жұмысында жасалған тұжырымдар этножурналистикадағы теориялық мәселелерді тереңдете қарастыруға көмектеседі. Этнокөсемсөз туралы түсініктер журналистика бойынша оқылатын семинарлар мен дәрістерде, сондай-ақ «Этножурналистика» саласы бойынша білім беру бағдарламаларын игергенде пайдалануға болады. Зерттеудің нәтижелерін журналистер даярлайтын жоғары оқу орны оқытушылары мен мектеп мұғалімдеріне, студенттер мен магистранттарға, ізденушілерге қажетті теориялық-практикалық және ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу үшін көмекші құрал ретінде ұсынуға болады. Сондай-ақ этникалық журналистика туралы оқытылатын пәндер бойынша бағдарламалар мен оқулықтар құрастыру кезінде нақты ғылыми-деректік мәліметтер ретінде қолдануға болады.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар.

- *Біріншіден*, Қазақстанда өмір сүріп жатқан ұлттар мен ұлыстардың тыныс тіршілігін, тарихы мен тағдырын, салты мен дәстүрін, мәдениетін танытатын басылымдар арнайы зерттеуді қажет етеді;
- *Екіншіден*, елімізде ұлттық диаспоралар шығарып жатқан газеттер мен журналдардың отандық журналистикаға қосып жатқан үлесін айқындап, оқырмандарға дер кезінде жеткізіп отыру маңызды болмақ;

- *Үшіншіден*, Қазақстанда жарық көріп жатқан этностық басылымдардың ұлтаралық татулыққа, ұлттар мен ұлыстардың бірін бірі тануына, өз-ара түсінісуіне, құрметтеуіне жол ашатын зор мүмкіндіктер деп қарастырған жөн;
- *Төртіншіден*, қазақ тілінде жарық көріп жатқан барлық этникалық басылымдар тіліміздің, тарихымыздың, дәстүріміздің ұрпақ санасында үнемі жаңғырып отыруына орасан зор ықпал етеді;
- *Бесіншіден*, барлық басылымдарда жарық көрген түрлі этностық ұлт өкілдері туралы – оның тарихы мен тағдыры, бүгінгі мен болашағы, салты мен дәстүрі, әдеті мен әдебі, кәсіптері мен ғұрыптары, өнері мен мәдениеті туралы жарияланымдардың жиынтығын «этнокөсемсөз» деп атау қажет;
- *Алтыншыдан*, Ұлттық диаспора өкілдері жариялап келе жатқан бұқаралық ақпарат құралдары мазмұны мен пішініне сәйкес «этножурналистика» деп аталуы тиіс;
- *Жетіншіден*, Этнокөсемсөз деп ұлт туралы, оның тілі, тарихы, тағдыры, дәстүрі, салттары мен ғұрыптары, өнері мен мәдениеті, кәсібі мен шаруашылығы туралы жазбаша жарық көрген жарияланымдардың мазмұндық-пішіндік жиынтығы деп тұжырымдай аламыз;
- *Сегізіншіден*, Этнокөсемсөз – этникалық түрлі ұлттар мен ұлыстар өмір сүріп жатқан аймақтарда аса маңызды болып саналатын журналистік-публицистік туындыларға берілетін айқындама.

Зерттеу жұмысының жариялануы мен мақұлдануы. Зерттеу жұмысының басты нәтижелері бойынша 13 мақала жарияланды. ҚР Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған журналдарда 4 мақала жарияланды. Халықаралық ғылыми-тәжірибелік отандық конференцияларда 4 мақала, шетелдік конференцияларда 4 (Канада, Польша, Ресей) мақала жарық көрді. Сонымен қатар, Скопус (Scopus), базасына енетін нөлдік емес, импакт-факторы бар халықаралық басылымда 1 мақала жарияланды. Диссертациялық жұмыс әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасында талқыланып, сараптамадан өтті және қорғауға ұсынылды.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Диссертациялық жұмыс кіріспеден, алты тараушаға бөлінген екі тараудан, қорытындыдан және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

Диссертация жұмысының көлемі 227 бетті құрайды.